

هفت گفتار درباره‌ی ترجمه

دکتر کورش صفوی

- مبانی ● نسبت ● سبک
- هم‌معنایی و چندمعنایی
- شیوه‌ی نقد ● نمادشناسی
- ترجمه‌ناپذیری

فهرست

۷	پیشگفتار
۹	نگاهی به مبانی ترجمه
۱۸	نسبیت در ترجمه
۲۶	هم‌معنایی و چندمعنایی در ترجمه
۳۹	شیوه نقد ترجمه
۵۱	نمادشناسی در ترجمه
۶۱	بررسی ترجمه‌ناپذیری
۶۹	سبک در ترجمه
۷۷	حرف آخر

نگاهی به مبانی ترجمه

اگر ترجمه را بصورت برگردان نوشته یا گفته‌ای از يك زبان بعنوان زبان مبدأ به زبان دیگر یا زبان مقصد تعریف کنیم، مطلوبترین نوع این برگردان زمانی تحقق می‌یابد که تأثیر آن نوشته یا گفته در خواننده یا شنونده زبان مبدأ به خواننده یا شنونده زبان مقصد نیز منتقل شود. به عبارت ساده‌تر ترجمه عبارت است از برگردان متنی از زبان مبدأ به زبان مقصد بدون کوچکترین افزایش یا کاهش در صورت و معنی.

این تعریف اگر چه دقیق است اما صرفاً جنبه نظری دارد، زیرا هیچ پیامی را نمی‌توان بدون تغییر در صورت و معنی از زبانی به زبان دیگر منتقل کرد.

این مساله به ساختارهای متفاوت زبانها بازمی‌گردد. هر زبان از واژگان خاص خود استفاده می‌کند؛ هر يك از این واژه‌ها معنی یا معانی ویژه خود را داراست؛ همنشینی واژه‌ها در هر زبان تابع قواعد خاصی است و در نهایت جملاتی که در هر زبان بکار می‌رود می‌تواند معنی یا معانی ویژه‌ای برای خود داشته باشد که در نتیجه انتقال هر يك از این جملات بدون دستکاری، حذف برخی از ویژگیها یا اضافه کردن ویژگیهایی دیگر امکان‌پذیر نمی‌نماید.

بدین ترتیب در کنار ترجمه بعنوان يك حرفه که سابقه‌ای چند هزار ساله دارد، دانش «ترجمه‌شناسی» نیز بوجود آمد تا به بررسی نظری چند و چون

این مساله بپردازد.

از زمانی که جاحظ در میان مسلمانان به بررسی ویژگیهای ترجمه و طرح نظری برخی نکات درباره ترجمه پرداخت بیش از هزار سال می گذرد و ظاهراً قدمت بررسیهای نظری درباره ترجمه در غرب نیز به پانصد سال می رسد و به اتین دوله فرانسوی باز می گردد (- ك ۱). در طی این سالها همواره بحث بر سر این موضوع بوده است که ترجمه خوب کدام است. آیا ترجمه باید به زبان مبدأ نزدیکتر باشد یا زبان مقصد. آیا باید تحت اللفظی باشد یا آزاد و چگونه باید به متن وفادار ماند.

کاربرد روزافزون ترجمه بویژه در پتجاه سال اخیر، لزوم تدوین پایههای علمی برای چنین کاری را پیش آورد. آنان که به این حرفه مشغول بودند سعی بر آن داشتند تا از راه حلهای علمی مسایل ترجمه آگاه شوند و معیارهایی را در اختیار داشته باشند تا از آن طریق بتوانند ابزارهای ارائه ترجمه ای مطلوب را بکار گیرند. اما تا آن زمان اگر چه آرای چندی درباره شیوه ترجمه ابراز شده بود، هیچیک از آنها به ماهیت ترجمه نپرداخته و بنیانی علمی نداشت. تا اینکه دانش زبانشناسی به کمک آمد و سبب شد تا قدمهایی در راه دستیابی به مبانی ترجمه برداشته شود (- ك ۱).

از طریق زبانشناسی مشخص شد که ساخت صوری و معنایی زبانها با یکدیگر تفاوت دارند و عناصر سازه ای هر زبان در تمامی سطوح دارای بافت و نظامی منسجم است. مشخص شد که از طریق تحلیل تقابلی^۲ می توان سطوح مختلف آوایی، واژگانی و نحوی زبانها را با یکدیگر مقایسه کرد و وجوه اشتراك و افتراق آنها را مشخص ساخت (- ك ۱).

بتدریج مواد اولیه بررسیهای زبانشناختی بویژه معنی شناسی در مطالعه مسایل ترجمه بکار گرفته شد و به پیدایش دانشی انجامید که امروزه بدان نام ترجمه شناسی نهاده اند.

گونه‌های ترجمه

ترجمه در نخستین گام به دو گونه ترجمه شفاهی^۳ و ترجمه مکتوب^۴ قابل تقسیم است. ترجمه شفاهی برگردان گفته‌ای از زبان مبدأ به زبان مقصد است و ترجمه مکتوب طبعاً به نوشتار و برگردان يك نوشته از زبان مبدأ به مقصد بازمی‌گردد. ملاک بکار بردن یکی از این دو اصطلاح وابسته به ابزار بکار رفته در زبان مبدأ است، در حالیکه بواقع چهار نوع امکان زیر وجود دارد:

- الف - برگردان گفته‌ای از زبان مبدأ به گفته‌ای در زبان مقصد
  - ب - برگردان گفته‌ای از زبان مبدأ به نوشته‌ای در زبان مقصد
  - پ - برگردان نوشته‌ای از زبان مبدأ به نوشته‌ای در زبان مقصد
  - ت - برگردان نوشته‌ای از زبان مبدأ به گفته‌ای در زبان مقصد
- دو گونه الف و ب با در نظر گرفتن نوع الف بعنوان گونه اصلی، نمایانگر ترجمه شفاهی و دو گونه پ و ت با در نظر گرفتن نوع پ بعنوان گونه اصلی، نمایانگر ترجمه مکتوب خواهد بود.
- هر يك از دو گونه اصلی فوق‌الذکر دارای ویژگی‌هایی خاص خود است و با گونه دیگر وجوه افتراق و اشتراك دارد.

ترجمه شفاهی

برای بدست دادن تعریفی از ترجمه شفاهی می‌توان گفت برگردان گفته‌ای از زبان مبدأ به گفته‌ای در زبان مقصد به گونه‌ای که تاثیر گفته مذکور در شنونده زبان مبدأ به شنونده زبان مقصد منتقل شود، ترجمه شفاهی نامیده می‌شود. ترجمه شفاهی دارای دو گونه اصلی است:

- الف - ترجمه همزمان^۵
- ب - ترجمه ناهمزمان^۶

تفاوت میان این دو گونه ترجمه شفاهی در انتخاب برش ساختاری گفته در ارتباط با زمان است. در ترجمه شفاهی همزمان، مترجم با درک يك يا چند واژه نخست گفته در زبان مبدأ به برگردان آن می پردازد و با اندک اختلاف زمانی پس از پایان گفته در زبان مبدأ، برگردان آن را در زبان مقصد به پایان می برد. در ترجمه شفاهی ناهمزمان یا پیاپی گفته زبان مبدأ برش می خورد و مترجم پس از درک برش مذکور که معمولاً بیش از يك جمله است، در زمان مکث گوینده، برگردان آن بخش از گفته را در اختیار مخاطب یا مخاطبین قرار می دهد. امکان بکارگیری ترجمه همزمان به آرایش واژگان^۲ دو زبان مبدأ و مقصد وابسته است.

برای درک بهتر موضوع می توان از زبان انگلیسی و فارسی بعنوان زبان مبدأ و مقصد نمونه آورد. زبان انگلیسی دارای آرایش بنیادین SVO است. بدین ترتیب که در ساخت متداول جملات انگلیسی ابتدا فاعل S، سپس فعل V و پس از آن مفعول O آورده می شود:

$$\frac{I}{S} \quad \frac{hit}{V} \quad \frac{the\ boy}{O}$$

با مقایسه آرایش بنیادین جملات انگلیسی با فارسی که دارای آرایش بنیادین SOV است می توان مشاهده کرد که ترجمه جمله ساده ای نظیر نمونه بالا به فارسی مستلزم آن است که مترجم به کل جمله انگلیسی دست یابد؛ مگر آنکه ترجمه ای تحت اللفظی ارائه دهد که تابع ساخت زبان مبدأ باشد. بدین ترتیب می بینیم که ترجمه شفاهی از بسیاری از زبانهای مبدأ به بسیاری از زبانهای مقصد صرفاً در چهارچوب ترجمه شفاهی ناهمزمان ممکن خواهد بود.

مهمترین عامل تمایز میان ترجمه شفاهی و مکتوب، مسأله زمان است. زمان در ترجمه شفاهی چند لحظه یا دقیقه ای بیش نیست، در حالیکه برای

ترجمه مکتوب چنین نیست. امکان استفاده از زمان در ترجمه مکتوب به سنجیده تر شدن متن ترجمه شده می‌انجامد؛ بکارگیری ابزارهای کمکی از قبیل فرهنگ لغات نیز می‌تواند به این سنجیدگی کمک کند.

میان ترجمه شفاهی همزمان و ناهمزمان نیز تفاوت‌های بارزی بچشم می‌خورد. در ترجمه ناهمزمان، مترجم می‌بایست تمامی يك برش از گفته را در حافظه خود نگاه دارد؛ این کار در برخی موارد با یادداشت برداری امکان پذیر خواهد بود و در شرایطی خاص متضمن آگاهی مترجم از تندنویسی یا اختصارنویسی است.

تفاوت میان ماهیت ترجمه شفاهی و مکتوب به تمایز میان مترجم شفاهی و کتبی می‌انجامد. مترجم شفاهی الزاماً مترجم کتبی خوبی نیست و عکس این موضوع بیشتر صادق است. مترجم شفاهی می‌بایست آگاهی کامل از موضوع مورد ترجمه داشته باشد، اما این آگاهی کامل برای مترجم کتبی الزامی نیست. مترجم کتبی می‌تواند با در اختیار داشتن عامل زمان، آگاهی‌های لازم را بتدریج کسب کند.

از سوی دیگر در اختیار نداشتن زمان برای مترجم شفاهی، برگردان سنجیده او را از قبیل عدم رعایت ترتیب واژه‌ها، بکارگیری ویژگی‌های گفتاری و جز آن قابل توجیه می‌سازد، لیک چنین توجیهی برای محصول کار مترجم کتبی وجود ندارد.

ترجمه مکتوب

حوزه کاربرد ترجمه شفاهی بسیار محدود است و بیشتر در محافل سیاسی، مصاحبه‌ها و گفتگوهای دولتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. زمینه‌های مورد ترجمه نیز به چند زمینه سیاسی، اقتصادی، نظامی و جز آن محدود می‌شود، اما در ترجمه مکتوب چنین نیست. محدودیتی برای ترجمه مکتوب نمی‌توان قایل شد. تنها محدودیت موجود، نوشتاری بودن زبان مبدأ است و بس. برای مخاطبان يك نوشته به زبان مبدأ نیز نمی‌توان محدودیتی قایل شد.

هر نوشته می‌تواند قشر خاصی را مخاطب خود قرار دهد و بدین ترتیب، آنچه محدود شدنی است، زمینه کار مترجم است. مترجمی که در ترجمه کتاب کودکان تخصص یافته به ترجمه متنی علمی درباره فیزیک نمی‌پردازد و آن که در ترجمه این دومی مهارت دارد متنی ادبی را برای ترجمه در دست نمی‌گیرد.

همانطور که پیشتر نیز اشاره شد، ناسنجیدگی در محصول ترجمه مکتوب قابل توجه نیست و به همین خاطر نیز دانش ترجمه‌شناسی بیشتر به ترجمه مکتوب و بررسی مسایل آن پرداخته است.

واحد ترجمه

برشی از زنجیره مورد ترجمه که از سوی مترجم بعنوان واحدی برای معادل‌یابی در نظر گرفته می‌شود، واحد ترجمه نام دارد. واحد ترجمه می‌تواند واژه، جمله یا عبارت باشد. ترجمه برحسب واحد برگزیده شده، دست کم دارای سه مرحله زیر است:

الف - ترجمه تحت اللفظی

واحد ترجمه در این مرحله واژه است، بدین معنی که در برابر هر واژه متن زبان مبدأ، واژه‌ای از زبان مقصد آورده می‌شود. این مرحله از ترجمه برای برگردان بسیاری از شبه جمله‌ها و واژه‌های مرکبی بکار می‌رود که معادل دقیقی برای آنها در زبان مقصد موجود نیست (← ك ۲ ص ۹).

برای مثال چند اصطلاح زبان‌شناسی و معادل فارسی آنها را در نظر می‌گیریم:

deep structure	زور ساخت
surface structure	رو ساخت
phonological features	مشخصه‌های واجی
semantic component	همنه معنایی

در اینجا می بینیم که ترجمه تحت‌اللفظی کارآیی کافی دارد؛ اما به ندرت می توان جمله‌ای را تماماً به همین صورت ترجمه کرد. زیرا در چنین شرایطی یا ساخت دستوری زبان مبدأ به زبان مقصد تحمیل می شود؛ مثلاً:

He gave me a book to read

او داد به من کتابی برای خواندن
و یا جمله بدست آمده در زبان مقصد مفهوم جمله زبان مبدأ را ندارد

He kicked the bucket

او به سطل لگد زد.

ب - ترجمه جمله

در این مرحله، واحد ترجمه جمله است. در این ترجمه قواعد دستوری و شیوه آرایش واژگان در زبان مقصد رعایت می شود. مفهوم جمله معادل براساس مفهوم جمله زبان مبدأ در نظر گرفته می شود. بدین ترتیب هر یک از جملات متن زبان مبدأ با حفظ معنی تک تک واژه‌ها به جمله‌ای در زبان مقصد ترجمه می شود.

پ - ترجمه آزاد

در این مرحله، واحد ترجمه عبارت یا پاراگراف است. مترجم در چنین مرحله‌ای پیام متن زبان مبدأ را در مجموعه جملاتی از زبان مقصد بدست می دهد. در این ترجمه، افزایش و کاهش در نهایت خود بکار خواهد رفت. بدین ترتیب می بینیم که جمله واحد مطلوب ترجمه بشمار می رود، هر چند ترجمه تحت‌اللفظی و ترجمه آزاد نیز در شرایطی خاص راهگشاست. در بسیاری از مواردی که متن زبان مبدأ یا برچسب «ترجمه ناپذیر» مشخص می گردد، تنها راه حل ترجمه آزاد است (← مقاله ۶).

اگر ترجمه را به صورت برگردان نوشته یا گفته‌ای از یک زبان به عنوان زبان مبدأ به زبان دیگر یا زبان مقصد تعریف کنیم، مطلوب‌ترین نوع این برگردان زمانی تحقق می‌یابد که تأثیر آن نوشته یا گفته در خواننده یا شنونده‌ی زبان مبدأ به خواننده یا شنونده‌ی زبان مقصد نیز منتقل شود. به عبارت ساده‌تر ترجمه عبارت است از برگردان متنی از زبان مبدأ به زبان مقصد بدون کوچک‌ترین افزایش یا کاهش در صورت و معنی.

این تعریف اگر چه دقیق است اما صرفاً جنبه‌ی نظری دارد، زیرا هیچ پیامی را نمی‌توان بدون تغییر در صورت و معنی از زبانی به زبان دیگر منتقل کرد.

از کتاب‌های نشر مرکز

- گفتمان و ترجمه / علی صلح‌جو
 نکته‌های ویرایش / علی صلح‌جو
 اصول شکسته‌نویسی راهنمای شکستن واژه‌ها در گفت‌وگوهای دانشگاهی / علی صلح‌جو
 نگاهی تازه به معنی‌شناسی / فرانک رابرت پالمیر / دکتر گزارش‌نویس
 تاریخ مختصر زبان‌شناسی / آر. اچ. روبینز / علی محمد حق‌شناسی
 برنده‌ی جایزه‌ی کتاب سال (۱۳۷۰) در قسمت زبان‌شناسی
 صفات وجهی در زبان فارسی / نگین ایلخانی‌پور
 گفتارهایی در نحو / محمد راسخ مه‌ند
 بازاندیشی زبان فارسی / داریوش آشوری
 زبان باز پژوهشی درباره‌ی زبان و مدرنیته / داریوش آشوری
 دستور زبان فارسی از دیدگاه رده‌شناسی / شهرزاد ماهوتیان / دکتر مهدی سمائی
 دستور زبان فارسی نظریه‌ی گروه‌های خودگردان / دکتر امید طیب‌زاده
 شایسته تقدیر در بیست‌و‌دومین دوره‌ی جایزه‌ی کتاب فصل (تابستان ۱۳۹۱)
 تاریخچه‌ی آواشناسی و سهم ایرانیان / دکتر مهدی سمائی
 ظرفیت فعل و ساخت‌های بنیادین جمله در فارسی امروز / دکتر امید طیب‌زاده

کتاب‌ماد
(وابسته به نشر مرکز)

ISBN: 978-964-305-176-1

9 789643 051761

۱۹۸۰۰ تومان